

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยตามลำดับต่อไปนี้

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง
2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
3. การดำเนินการวิจัย
4. วิธีดำเนินการวิจัย
5. การวิเคราะห์ข้อมูล

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากร ของการศึกษาครั้งนี้ คือ ผู้เสพยาบ้า ที่เข้ารับการบำบัดที่โรงเรียนวิวัฒน์พลเมืองปี 2546 ที่อยู่ในเขตจังหวัดชลบุรี (ฐานทัพเรือสัตหีบ) เหตุผลที่เลือกโรงเรียนวิวัฒน์พลเมืองเนื่องจากเป็นสถานที่ ๆ รวมผู้เสพยาเสพติดที่มุ่งเข้ามาสู่การบำบัดซึ่งตรงกับวัตถุประสงค์ในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้และที่เลือกพื้นที่ในเขตจังหวัดชลบุรี เนื่องจากต้องการได้ข้อมูลจากกรอบรั้วญาติพี่น้องหรือเพื่อนของผู้เสพด้วยเพื่อให้ข้อมูลที่ได้รับความนิยมมากที่สุดและการสังเกตพฤติกรรมต่าง ๆ ตามสภาพความเป็นจริง

กลุ่มตัวอย่าง ของการศึกษาครั้งนี้ คือ ผู้เข้ามาสู่โรงเรียนวิวัฒน์พลเมืองโดยเลือกเฉพาะผู้ที่เต็มใจเข้ารับการบำบัด เลือกเฉพาะผู้ที่เคยเสพยาเสพติดประเภทยาบ้าเท่านั้น และต้องเป็นผู้เคยเสพยาบ้ามาเกิน 1 ปี ขึ้นไป เพศชายโดยไม่จำกัดอายุ, การศึกษาหรือฐานะทางสังคม

การคัดเลือกผู้ให้สัมภาษณ์

ในการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Information) เพื่อทำการสัมภาษณ์ได้คัดเลือกผู้ให้ข้อมูลโดยให้เจ้าหน้าที่ผู้ดูแลการบำบัดเป็นผู้แนะนำ มี 2 ขั้นตอน คือ

1. การศึกษาข้อมูลเบื้องต้นผู้ที่ผู้วิจัยทำการสัมภาษณ์ ผู้ที่อยู่ในโรงเรียนวิวัฒน์พลเมืองที่ให้ความร่วมมือเปิดเผยข้อมูล มีผู้ให้ข้อมูลจำนวน 25 คน

2. การศึกษาข้อมูลแนวลึก ผู้วิจัยทำการคัดเลือกตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive) จากกลุ่มตัวอย่างเดิม แต่เป็นผู้ที่มีคุณสมบัติ ดังนี้

2.1 ยินดีให้ความร่วมมือกับผู้วิจัยในการให้ข้อมูลเชิงลึก

2.2 เป็นผู้เคยเสพยาบ้ามากกว่า 1 ปี เพื่อศึกษาประสบการณ์ที่มีระยะเวลายาวนาน
พอเหมาะ

2.3 มีภูมิลำเนาอยู่ในเขตพื้นที่จังหวัดชลบุรีเพื่อผู้วิจัยสามารถติดต่อและศึกษาข้อมูล
เพิ่มเติมภายหลังได้สะดวก

ในขั้นตอนที่ 2 ผู้วิจัยได้ศึกษาจนกระทั่งข้อมูลอิ่มตัว คือ ไม่มีข้อมูลใหม่จากผู้ศึกษาบ้า
โดยมีผู้ให้ข้อมูลทั้งสิ้น 5 คน จากผลการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นมีผู้ให้ข้อมูลจำนวน 25 คน เนื่องจาก
เป็นการสัมภาษณ์ในเรื่องละเอียดอ่อนต่อความรู้สึก ผู้ให้สัมภาษณ์อาจไม่ตอบบางคำถามได้ ถ้าผู้
ให้สัมภาษณ์รู้สึกไม่สะดวกที่จะตอบ ซึ่งได้กลุ่มตัวอย่างจำนวน 25 คน ได้ตอบประเด็นต่าง ๆ
ตามแนวคิดทางและจิตวิทยา สรุปได้ ดังนี้

ตารางที่ 1 ลักษณะของผู้ให้ข้อมูลหลัก

รายการ
ความถี่
ร้อยละ

แนวคิดทางสังคม

1. ด้านชีววิทยา
2. ด้านจิตใจ
3. ปัจจัยทางสังคม
4. ปัญหาสังคม

แนวคิดทางจิตวิทยา

1. แรงจูงใจ
2. สุขภาพจิต
3. สุขภาพจิตกับปัญหาสังคม
4. ค่านิยมและวัฒนธรรม

25

25

25

15

15

15

100

80

100

100

100

60

60

60

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

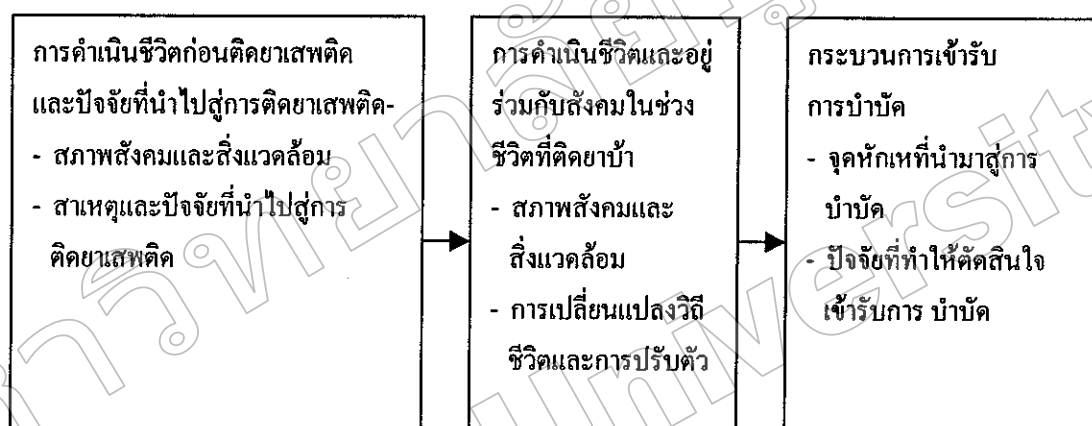
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ

1. เครื่องมือทางกายภาพ ได้แก่ เทปบันทึกเสียง
2. เครื่องมือรวบรวมข้อมูล ได้แก่ แนวคำถามในการสัมภาษณ์ระดับลึก ซึ่งเป็นคำถามปลายเปิดโดยอาศัยปัญหาและวัตถุประสงค์การวิจัย และแบบบันทึกข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาเพื่ออธิบาย (Explanatory Research) ประสพการณ์ของผู้เสพยาเสพติดประเภทยาบ้า ก่อนเข้าสู่การบำบัด ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีเชิงคุณภาพ (Qualitative Methodology) ตามแนวคิดของหลักการปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Interaction) โดยเน้น ประสพการณ์ การรับรู้ มุมมอง การให้ความสำคัญของผู้ให้ข้อมูลหลักเนื่องจากเป็นวิธีที่สามารถ

อธิบายปรากฏการณ์การดำเนินชีวิตของผู้เสพยาบ้าแต่ละคน ตั้งแต่สาเหตุหรือปัจจัยที่มีส่วนทำให้ผู้เสพยาบ้ากลองหรือมีความอยากเสพยาบ้าในครั้งแรกจนต้องติดยาบ้า และในช่วงที่ติดยาบ้าการอยู่ร่วมกับสังคมมีความแตกต่างกับช่วงก่อนที่ติดยาบ้าหรือไม่ อย่างไร ตลอดจนกระบวนการที่นำมาสู่การเข้ารับการบำบัดของผู้เสพยาบ้า อะไรคือแรงจูงใจที่สำคัญที่เป็นแรงหนุนให้เข้ารับการบำบัดได้อย่างชัดเจน ในทัศนะของผู้เสพยาบ้า

จากคำถามการวิจัยซึ่งได้จากการรวบรวมแนวคิดทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องสามารถสรุปเป็นกรอบแนวคิดการดำเนินชีวิตของผู้เสพยาเสพติด ได้ดังภาพที่ 2 ต่อไปนี้

ภาพที่ 2 แสดงกรอบแนวคิดในการวิจัยประสบการณ์ของผู้เสพยาเสพติด ประเภทยาบ้า ก่อนเข้าสู่การบำบัด

วิธีการศึกษา

การศึกษารั้ครั้งนี้แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ

1. ศึกษาข้อมูลจากแหล่งข้อมูล ประกอบด้วย ทะเบียนประวัติ ข้อมูลส่วนบุคคลของโรงเรียนวิวัฒน์พลเมืองและ บุคคลที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ คู่สมรส พ่อแม่พี่น้อง บุตรหลาน เพื่อนร่วมงาน และบริบททางสังคม เช่น สภาพแวดล้อมที่อยู่อาศัย วัฒนธรรม
2. การรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่าง การศึกษารั้ครั้งนี้ผู้วิจัยใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์ระดับลึก (In-Deep Interview)

การสัมภาษณ์ระดับลึก ให้ข้อมูลที่เป็นการค้นหาการดำเนินชีวิตส่วนบุคคลและเหตุในการมองพฤติกรรม การดำเนินชีวิต ตลอดจนกระบวนการที่นำมาสู่การเข้ารับการบำบัดผู้วิจัยได้ใช้แนวคำถามซึ่งเป็นคำถามปลายเปิดเป็นแนวทางในการสัมภาษณ์ โดยอาศัยปัญหาและวัตถุประสงค์

ของการวิจัย กรอบแนวคิดพื้นฐานการวิจัยในการกำหนดประเด็นต่าง ๆ เพื่อให้ครอบคลุมเนื้อหาเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตของผู้เสพยาบ้าตั้งแต่เริ่มเกี่ยวข้องกับการเสพยาบ้า จนมาสู่การเข้ามาในโรงเรียนวิวัฒนพลเมือง กระบวนการที่นำมาสู่การเป็นผู้เข้ารับการบำบัดฟื้นฟูและพัฒนา คุณภาพชีวิต การวางแผนในการดำเนินชีวิต ตลอดจนปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินชีวิต ทั้งนี้เป็นคำถามคร่าวๆ ในขณะที่สัมภาษณ์จริงผู้วิจัยเป็นผู้สัมภาษณ์เอง และใช้วิจารณญาณในการตัดสินใจว่าจะใช้คำถามหรือ คำถามในลักษณะใดเพื่อให้เหมาะสม ในการสัมภาษณ์ผู้วิจัยต้องสร้างสัมพันธภาพที่ดีกับผู้เข้ารับการบำบัดเพื่อให้เกิดความไว้วางใจในการสัมภาษณ์ และขออนุญาตในการใช้เครื่องบันทึกเสียงขณะสัมภาษณ์ พร้อมกับจดบันทึกข้อมูลเพิ่มเติมทันทีหลังการสัมภาษณ์ ถอดคำพูดจากเทปบันทึกเสียงแบบคำต่อคำ เพื่อให้ได้รายละเอียดที่ครบถ้วน โดยทำวันต่อวันเพื่อสำรวจว่าได้ข้อมูลครบถ้วนหรือไม่ และนำไปปรับปรุงใช้ในการสัมภาษณ์ครั้งต่อไป ขณะสัมภาษณ์ ต้องทำการสังเกตร่วมด้วย โดยใช้เวลารั้งละประมาณ 1-1 ½ ชั่วโมง และทำการวิเคราะห์ข้อมูลควบคู่กันไประหว่างเก็บข้อมูล และทำการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมในการปฏิบัติงาน ทั้งที่สถานบำบัด การไปเยี่ยมบ้านผู้เข้ารับการบำบัด ตลอดจนติดตามไปสัมภาษณ์และสังเกตที่บ้าน ทั้งครอบครัว คู่สมรส ญาติ พี่น้อง และเพื่อน ๆ บางกรณีผู้ให้สัมภาษณ์อาจมีความสงสัยในเนื้อหาของคำถาม ผู้วิจัยอาจแสดงกรอบคำถามที่ใช้ในการสัมภาษณ์แก่ผู้ให้สัมภาษณ์ เพื่อความเข้าใจที่ตรงกันระหว่างสัมภาษณ์และผู้ให้สัมภาษณ์สามารถลำดับ เหตุการณ์ที่ประสบและถ่ายทอดได้ในทัศนะของตนเอง อีกทั้งผู้สัมภาษณ์สามารถสังเกตพฤติกรรมต่าง ๆ เช่น สีหน้า ท่าทาง แววตาของผู้ตอบขณะให้สัมภาษณ์อีกด้วย

การประเมินความน่าเชื่อถือของข้อมูล

การประเมินความน่าเชื่อถือของข้อมูลเชิงคุณภาพ ซึ่งประเมินได้จากวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลจากแนวคำถามของการสัมภาษณ์และตัวผู้วิจัยเองที่เป็นผู้เก็บข้อมูล โดยใช้แนวทางของศิริอร สีนธุ (2537, หน้า 103-107) ดังนี้

1. ความตรง (Validity) ผู้จัดเตรียมแนวคำถามได้จากการทบทวนวรรณกรรมแนวคิดผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แล้วนำเสนอให้ผู้ทรงคุณวุฒิที่ปรึกษาที่มีความชำนาญในด้านนี้ตรวจสอบแก้ไขปรับปรุง ซึ่งจะทำให้ได้ความตรงของเนื้อหา (Content Validity) ส่วนความตรงภายในความตรงตามปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างเป็นธรรมชาติ (Phenomenological Validity) ได้จากการที่ผู้วิจัยสร้างความคุ้นเคย จนผู้ถูกวิจัยมีพฤติกรรมและการแสดงออกที่เป็นธรรมชาติ ส่วนความตรงเชิงนิเวศน์ ตามสภาพแวดล้อม (Ecological Validity) เกิดจากการทำวิจัยในสภาพแวดล้อมที่เป็น

ธรรมชาติ และความตรงบริบททางสังคม (Contextual Validity) ประกอบด้วย เงื่อนไขทางวัฒนธรรม ประเพณี

2. ความน่าเชื่อถือ (Credibility) ของข้อมูล สามารถตรวจสอบความน่าเชื่อถือได้โดย

2.1 การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (Data Triangulation) คือ การพิสูจน์ว่าข้อมูลที่ผู้วิจัยได้มานั้นถูกต้องหรือไม่ โดยการตรวจสอบแหล่งข้อมูล ได้แก่ เวลา สถานที่ และบุคคล ว่าถ้าข้อมูลต่างเวลา ต่างสถานที่และต่างบุคคลกันข้อมูลจะได้เหมือนเดิมหรือไม่

2.2 การตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีรวบรวมข้อมูล (Methodological Triangulation) คือ การใช้วิธีการรวบรวมข้อมูลต่างๆ กันเพื่อรวบรวมข้อมูลเรื่องเดียวกัน เช่น ใช้วิธีการสังเกตควบคู่ไปกับการสัมภาษณ์ พร้อมกันนั้นก็ศึกษาข้อมูลจากแหล่งเอกสารประกอบด้วย

จากกระบวนการดังกล่าว ผู้วิจัยจึงมีความมั่นใจว่า ข้อมูลที่ได้รับมีความน่าเชื่อถือ และสามารถนำมาวิเคราะห์ผลเพื่อการวิจัยได้

ระยะเวลาในการศึกษา

ผู้วิจัยใช้ระยะเวลาศึกษาในสถานที่เก็บข้อมูลทั้งสิ้น 6 เดือน ตั้งแต่วันที่ เดือนมกราคม ถึง เดือนมิถุนายน 2547

การรวบรวมข้อมูล

1. ขั้นตอนการเตรียมเก็บรวบรวมข้อมูล

1.1 ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวสัมภาษณ์เชิงลึก และข้อมูลด้านข่าเสพติด เพื่อให้ผู้วิจัยมีความพร้อมทั้งด้านความรู้และวิธีการเก็บรวบรวม

1.2 ผู้วิจัยได้ใช้แนวคำถามซึ่งเป็นคำถามปลายเปิด เป็นแนวทางในการสัมภาษณ์โดยอาศัยปัญหา วัตถุประสงค์และแนวคิดต่าง ๆ ในเรื่องประสบการณ์การดำเนินชีวิตปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตและกระบวนการที่นำมาสู่การเป็นผู้เข้ารับการบำบัดดังเอกสารที่แนบในภาคผนวก

2. ขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูล

2.1 ติดต่อประสานงานกับหัวหน้าและเจ้าหน้าที่ โรงเรียนวิวัฒน์พลเมือง ชีแจงวัตถุประสงค์ในการศึกษาและขอความร่วมมือในการนัดหมายกับผู้เข้ารับการบำบัด

2.2 ทำหนังสือขอความร่วมมือในการเก็บข้อมูลและศึกษาสถานที่เก็บข้อมูลจากบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา ถึงผู้ดูแล โรงเรียนวิวัฒน์พลเมือง เพื่อขอเก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้เข้ารับการบำบัด

2.3 ผู้วิจัยทำการนัดหมายกับหัวหน้าหรือเจ้าหน้าที่สถานบำบัดแล้วไปพบผู้เข้ารับ การบำบัด โดยหัวหน้าหรือเจ้าหน้าที่สถานบำบัดเป็นผู้แนะนำผู้วิจัยกับผู้เข้ารับการบำบัด จากนั้นผู้ วิจัยแนะนำตัวเองอีกครั้ง ซึ่งแจ้งวัตถุประสงค์ของการวิจัยและขอความร่วมมือในการสัมภาษณ์ สังเกตและการเยี่ยมบ้าน

2.4 เตรียมแนวคำถามในการสัมภาษณ์ โดยเป็นแบบสอบถามปลายเปิด ผู้วิจัย สามารถบันทึกข้อมูลที่สำคัญลงได้ และก่อนการสัมภาษณ์ผู้วิจัยแนะนำตัวกับผู้เข้ารับการบำบัดที่ เป็นกลุ่มตัวอย่างโดยสร้างสัมพันธภาพ เพื่อให้ได้รับความไว้วางใจ มีความรู้สึกไม่ต้องระวังตัว ไม่มีการชี้นำจากความคิดของผู้วิจัย (Etic View) ใช้คำถามที่ชัดเจนเข้าใจง่ายและสื่อให้เข้าใจตรง กัน เปิดโอกาสให้ผู้สัมภาษณ์ได้แสดงความรู้สึกรู้สึกนึกคิดและพฤติกรรมได้อย่างอิสระตามทัศนะของ ตนเอง (Emic View) และผู้วิจัยสามารถปรับคำถามได้ตามสถานการณ์

2.5 เมื่อผู้เข้ารับการบำบัดยินดียินยอมเข้าร่วมในการศึกษา เริ่มเก็บข้อมูลโดยการสังเกตตั้ง แต่เริ่มพบผู้ให้ข้อมูลทั้งก่อนหลัง และขณะทำการสัมภาษณ์ เพื่อการสังเกตพฤติกรรมท่าทางของผู้ ให้ข้อมูลประกอบ ในการเก็บข้อมูลด้วยทุกครั้ง ทั้งนี้การเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นการเก็บรวบรวม ข้อมูลทั้งจากที่สถานบำบัด และที่บ้านเพื่อเป็นข้อมูลเพิ่มเติม พร้อมทั้งตรวจสอบข้อมูลจากผู้ให้ข้อ มูลหลายคนด้วยกัน โดยทำการสัมภาษณ์และสังเกตจากบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้อง เช่น คู่สมรส พ่อแม่ พี่น้อง เพื่อนร่วมงาน ซึ่งผู้วิจัยต้องสังเกตสภาพแวดล้อม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ค่านิยม ความเชื่อของชุมชนที่ผู้เข้ารับการบำบัดอาศัยอยู่

2.6 มีการบันทึกเทปเสียง โดยได้รับการยินยอมจากผู้ให้ข้อมูล ทั้งนี้โดยภาพรวม ของการสัมภาษณ์ทั้งหมด อยู่ในกรอบของการรักษาสีทิมมนุษยชน ของผู้ให้ข้อมูล

2.7 ผู้วิจัยจดบันทึกประเด็นสำคัญๆ และข้อมูลที่ได้จากการสังเกตในระหว่างเก็บข้อ มูล เช่น ลักษณะของผู้เข้ารับการบำบัด ลักษณะทางอารมณ์ การแสดงออกทางสีหน้าท่าทางและ สิ่งต่าง ๆ ที่สังเกตพบ ตีความหมายของพฤติกรรมที่สังเกตได้ และบันทึกข้อมูลที่เพิ่มเติมทันทีภาย หลังการสัมภาษณ์ นำเทปประกอบกับข้อความที่จดบันทึก ไปถอดเป็นลายลักษณ์อักษร บรรทัดต่อ บรรทัด จนหมดข้อความที่สัมภาษณ์ ทำวันต่อวันเพื่อสำรวจว่าได้ข้อมูลครบถ้วนหรือไม่เพื่อนำมา ปรับปรุงเตรียมการสัมภาษณ์ในครั้งต่อไป

2.8 รวบรวมข้อมูลทั้งหมด เพื่อจัดระบบข้อมูลที่ได้การสัมภาษณ์ การสังเกตและจาก เอกสาร ว่าสามารถตอบคำถามวิจัยได้เพียงพอหรือไม่ และตรวจสอบข้อมูลให้ถูกต้องอีกครั้ง

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยทำการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยตัวผู้วิจัยเอง ทั้งในขณะที่เก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งเป็นการวิเคราะห์รายวันและภายหลังจากเก็บรวบรวมข้อมูลได้ครบถ้วนแล้ว ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ข้อมูลเมื่อสิ้นสุดการวิจัย โดยมีขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูลดังต่อไปนี้

1. การประเมินผลของข้อมูลในเบื้องต้น ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกตผู้วิจัย ได้จัดบันทึกข้อมูลต่างๆ ลงในบันทึกภาคสนามและบันทึกเสียงในรายที่อนุญาต หลังจากนั้นกลับมาเขียนรายละเอียดของการสัมภาษณ์ในแต่ละวัน สรุปประมวลลงในสมุดบันทึกประจำวัน ซึ่งแยกประเด็นการบันทึกออกเป็นเรื่องๆ จัดหมวดหมู่ของข้อมูลในลักษณะที่เป็นเชิงบรรยายแล้วนำมาตรวจสอบความครบถ้วนต่อเนื่องกันไปในแต่ละวัน ข้อมูลใดที่ขาดหายจะมีการติดตามนำมาเพิ่มเติม แล้วนำมาตรวจสอบความครบถ้วนตามวัตถุประสงค์ และตรวจสอบความถูกต้องตามประเด็นที่ต้องการ และบันทึกข้อมูลลงในคอมพิวเตอร์ โดยใช้โปรแกรมเวิร์ด (Word) ซึ่งเป็นโปรแกรมที่ใช้พิมพ์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ หรือ การสังเกต

2. การวิเคราะห์ข้อมูล ข้อมูลที่เก็บรวบรวมจากภาคสนามจะถูกนำมาวิเคราะห์รวบยอดอีกครั้งร่วมกับอาจารย์ที่ปรึกษา โดยวิธีวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา (Content Analysis) วิเคราะห์ข้อมูลแต่ละบรรทัด พิจารณาอย่างละเอียดเป็นคำต่อคำ วลีต่อวลี ประโยคต่อประโยคแยกแยะและจัดหมวดหมู่ข้อมูล (Sorting and Coding the Data) จากนั้นให้รหัส (Coding) และนำรหัสเหล่านี้มาจัดเป็นหมวดหมู่แบ่งแยกประเภท (Category) จัดกลุ่มตามประเภทหรือลักษณะที่มีความหมาย มีความสัมพันธ์ไปในทางเดียวกัน ซึ่งอาจจัดได้ทั้งกลุ่มใหญ่และกลุ่มย่อย

3. คัดเลือกหมู่หลัก (Core category) เป็นกระบวนการเลือกหมวดหมู่ที่เป็นแกนสำคัญของปรากฏการณ์ทั้งหมดที่รวบรวมได้ ซึ่งมีความสัมพันธ์กับหมวดหมู่อื่นอย่างเป็นระบบและนำสาระที่ได้จากข้อมูลหรือหมวดหมู่นี้มาพัฒนาให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

4. นำสาระที่วิเคราะห์ได้จากผู้ให้ข้อมูลทุกรายมารวบรวมกันและร่วมหาข้อสรุป ตามผลที่ได้รับจากการศึกษาจริงให้ครอบคลุมตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัย

5. การตรวจสอบความถูกต้องของผลการวิเคราะห์ข้อมูล โดยการนำผลการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้ทั้งหมด กลับไปตรวจสอบกับผู้ให้ข้อมูลหลักอีกครั้งหนึ่ง

6. นำข้อสรุปที่ได้เสนอในเชิงพรรณนา